

Багатьох російських науковців хвилює питання: звідки і, головне, навіщо в такій кількості створюються останніми роками структури, які називають себе академіями? Повні назви деяких із них суперечать логіці та сенсу взагалі. Хоча вони, на думку фахівців, не можуть завдати великої шкоди престижу серйозної науки, але існуючий стан речей потребує пояснення і, можливо, юридичного внормування, яке припинило б зростання кількості доморослих «академій». Передруковуємо у перекладі одну з останніх публікацій на цю тему з часопису «Вестник Российской академии наук» (2005, том 75, № 6), оскільки явища, що аналізуються у ній, характерні і для українського наукового середовища.

О. МИХАЙЛОВ

«АКАДЕМІЇВ Я НЕ ЗАКІНЧУВАВ...»

Упродовж останніх 10–15 років у нашій країні почали з'являтися дуже специфічні спільноти, які отримали узагальнену назву «громадські академії». У переліку подібних організацій фігурують і просто «академії», наприклад, Міжнародна академія холоду, Міжнародна академія інформатизації, Міжнародна інженерна академія, і «академії наук», зокрема Академія технологічних наук, Академія гірничих наук, Академія електротехнічних наук, Академія водогосподарських наук та ін. Деякі з них, як Російська академія природничих наук, Міжнародна академія наук вищої школи або та ж Міжнародна академія інформатизації, своєю зовнішньою репутабельністю справляють враження на непосвячених. 2000 року в Росії налічува-

лося 63 подібні «громадські академії», а через два роки їхня кількість сягнула за 200. Сьогодні їх, напевно, не менше, а більше.

Оскільки в кожній такій організації числяться як мінімум сотні, а частіше — тисячі осіб, то певний доктор (а то і кандидат) наук примудряється фігурувати як член-кореспондент або дійсний член не однієї і не двох, а десятка «академій». Створюються вони за напроцуд простою схемою: збирається активна група людей, які складають статут, проходять реєстрацію й офіційно оголошують про народження нової «академії», а на установчій сесії обирають її дійсними членами передусім... самих себе. Потім вони кооптують до її складу все нових і нових членів, оскільки кількість їх у подібних організаціях загалом нічим (і ста-

МИХАЙЛОВ Олег Васильович. Доктор хімічних наук. Професор Казанського державного технологічного університету (Росія). 2005.

тутом у тому числі) не обмежена. Надалі для представницьких витрат, поїздок на престижні зарубіжні наукові форуми, проведення сесій і пленумів, зрештою, видання своїх творів горезвісним «академікам-засновникам» потрібні значні грошові вливання. І рекрутувати нових «платоспроможних» членів до лав будь-якої подібної академії доводиться постійно, інакше можливі ті чи інші фінансові проблеми. Так що мало не кожна громадська академія нині є ще і своєрідною фінансовою пірамідою. (Що правда, новоспечені члени цих організацій, отримавши заповітні «корочки», нерідко просто «забувають» сплачувати щорічні членські внески).

Замислимося тепер над простим запитанням: кому і навіщо потрібні ці установи, до того ж у такій кількості? Як відомо, в Радянському Союзі на державному рівні було визнано зовсім небагато наукових співтовариств, названих академіями. Насамперед це Академія наук СРСР, члени якої становили еліту вітчизняної фундаментальної науки, далі — Академія медичних наук СРСР, Всесоюзна академія сільськогосподарських наук (ВАСГНІЛ) і Академія педагогічних наук СРСР. Членство в них, між іншим, забезпечувало досить солідну надбавку до зарплати у вигляді академічної стипендії (наприклад, член-кореспондент АН СРСР одержував її щомісячно у розмірі 300 крб, дійсний член АН СРСР — 500 крб). Окрім цього, існували менш відомі академічні спільноти — такі, як Академія військових наук і Академія ракетно-артилерійських наук, а також академії наук союзних республік (за винятком РРФСР). Керівна партія вкрай неохоче йшла на розширення академічного реєстру, оскільки фонд академічних стипендій поповнювався з державної скарбниці. Крім того, кількість членів у кожній із таких академій була дуже невеликою і строго лімітованою (за деякими спеціальностями вона не змінювалася

протягом років). На додаток до встановленого солідного на ті часи грошового постачання держава піклувалася і про престиж самих звань «академік» і «член-кореспондент» для кожної з академій. Наприклад, на початку 80-х років в АН СРСР налічувалося 250 академіків і 415 членів-кореспондентів.

Із таким станом справ не могли примиритися люди, які працюють у галузі так званих технічних наук, оскільки стати членами АН СРСР їм було досить важко, хоча б тому що досягнуті ними наукові результати у багатьох випадках просто не підпадали під жодну із спеціальностей, за якими проводилися вибори до академії. Як наслідок — у багатьох із них підсвідомо виник своєрідний комплекс меншовартості. Коли ж Радянський Союз розпався, ті, хто володів «адміністративним ресурсом», почали наполегливо лобювати питання про організацію державних структур, аналогічних згаданим вище академіям із відповідним статусом. Тим самим був даний поштовх до створення галузевих академій.

За десятиріччя радянської епохи в нашій науці, на жаль, сформувався значний прошарок людей, які, обіймаючи високі адміністративні посади і майстерно граючи на безпринципності деяких учених і дисертаційних рад, набувають вчених ступенів і звань. Багатьом із них хотілося б називатися академіками, але їх особистий внесок у науку, як правило, такий, що сподівань на обрання до головної нашої академії — Російської академії наук (РАН) — немає жодних. У громадських же академіях на цю обставину нерідко просто заплющують очі, і до лав їхніх нових членів потрапляють не найбільш гідні за науковими заслугами претенденти, а багаті номенклатурники або «нові росіяни» від науки. Ні для кого не є таємницею, що у РАН нині далеко не все гаразд із виборами нових членів. Сюди постійно намагається проникнути (а час від часу і прони-

кає) чимало пройдисвітів, на тлі яких навіть персонаж однієї з естрадних інтермедій — відомий «Борис Б. із Лондона» — не найодіозніша фігура в її рядах (як би там не було, він все-таки за радянських часів отримав учений ступінь доктора фізико-математичних наук, який «по блату» ні тоді, ні навіть зараз не надавали: фізики у цьому сенсі — народ принциповий).

Відбувається подібне насамперед тому, що декому з членів нашої головної академії, на жаль, принциповості і не вистачає. Поряд із цим існує також і явище, сутність якого висловив Данило Гранін у романі «Зубр»: «У двадцять років ХХ століття академіків обирали директорами інститутів, у сімдесяті — директорів інститутів обирають в академіки» (можна додати: і у 80-ті, і у 90-ті, і в нинішньому десятилітті — теж).

Будучи звичайним професором (не завідувачем кафедри чи лабораторії), дуже важко сподіватися на обрання навіть членом-кореспондентом РАН, а вже випадки обрання дійсним членом РАН, відверто кажучи, мало не винятки. У зв'язку з цим не дивно, що у науковців, які багато зробили в конкретній галузі знання і цілком гідні бути членами «великої» академії, але не обіймають адміністративних посад, може з'явитися внутрішній протест проти подібного стану речей, і тоді вони вважатимуть за краще балотуватися не в РАН, а в «громадську академію». А ставши членами якоїсь із них, вони, звичайно ж, будуть зацікавлені саме у її процвітанні, маючи або культивуючи в собі негативне ставлення до РАН.

На початку серпня 1942 р. адміністрація президента Ф. Рузвельта ухвалила рішення об'єднати всі роботи зі створення атомної зброї в межах однієї надсекретної організації під назвою «Манхеттенський проект». Місяць по тому його начальником був призначений полковник інженерно-будівельних військ Леслі Гровс, який відзначився перед тим на будівництві Пентагону

(під його керівництвом цю споруду звели вдвічі швидше визначеного терміну!). Гровс поставився до подібного призначення дуже насторожено, оскільки, з одного боку, не мав до науки навіть віддаленого відношення, а з другого — чудово розумів, що керувати кількома десятками вчених, та ще зі світовою популярністю, важче, ніж командувати навіть десятками тисяч солдатів. Пентагонівське керівництво, щоб зацікавити його і домогтися згоди на цю пропозицію, обіцяло в найближчому ж майбутньому надати йому генеральське звання. Гровс відразу ж відповів, що у такому разі буде розумно спочатку надати йому це звання і лише після цього представляти учасникам проекту: «Важливо, щоб люди, з якими мені належить працювати, від самого початку бачили в мені генерала, а не підвищеного у званні полковника: як це не дивно, але довговолосі інтелігенти надають званням ще більшого значення, ніж кадрові військові». Цікаве мотивування, чи не так? Полковник до того ніколи в наукових колах не бував, та й взагалі прямого контакту із представниками науки не мав, але як точно все відзначив! Указаний ним феномен, як мені видається, дає змогу зрозуміти, звідки в деяких наших інтелігентів, причому в жодному разі не лише «довговолосих», такий потяг до «академічних» звань, хай навіть і пустопорожніх за своєю суттю.

Напевно, тут перелічені не всі суб'єкти, які загалом здатні слугувати «робочим матеріалом» для формування «громадських академій». Звертає на себе увагу така обставина: серед наук, що фігурують у назвах подібних академій, чомусь немає нічого з класичного переліку природничих і суспільних наук. До перших із них входять науки фізико-математичні (причому, завважте, немає ні фізичних, ні математичних наук окремо), хімічні, біологічні, науки про Землю — географічні та геолого-мінералогічні (знову-таки тільки у подібному сло-

восполученні). У другій категорії фігурують історичні, економічні, педагогічні, юридичні, філологічні, психологічні науки; останніми роками відповідно до духу часу перелік поповнився соціологічними і політичними науками. Крім цього, номенклатура спеціальностей науковців (яку в повному обсязі можна знайти, наприклад, у «Нормативній базі російської науки» [1]) визнає ще технічні, медичні, сільськогосподарські, ветеринарні науки. Проте я не переконаний, що кожен із перелічених прикметників доречно ставити як епітет перед словом «науки». Сумніви посиляться, якщо пригадати, що у названому класифікаторі є такі поняття, як мистецтвознавство, культурологія, архітектура, за якими також може бути присуджений вчений ступінь, але він звучить як «кандидат мистецтвознавства», а не «кандидат мистецтвознавчих наук», «доктор архітектури», але не «доктор архітектурних наук». Річ у тому, що згідно з енциклопедичним словником, наука — це *«сфера людської діяльності, функція якої — вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про навколишню дійсність; безпосередні цілі — опис, пояснення і прогноз процесів та явищ дійсності, які становлять предмет її вивчення, на основі відкритих нею законів»* [2]. Якщо строго дотримуватися цієї дефініції, то з'ясується, що перед словом «науки» можна поставити лише обмежену кількість визначень. У будь-якому разі, сюди вже точно не можна буде додавати «сільськогосподарські», «ветеринарні» і тим паче — «електротехнічні», «гірничі», «водогосподарські», «ракетно-артилерійські» та інші науки. Насправді, якщо можуть бути гірничі науки, то чому не можуть бути науки морські, річкові або озерні? Якщо ми визнаємо існування водогосподарських і ракетно-артилерійських наук, то чи можемо відмовляти у «правах громадянства» наукам танковим, китобійно-флотознавчим

або навіть кулінарним? Стосовно ж «технічних наук», то, по-перше, саме це поняття надто розпливчате і невизначене: судячи з переліку [1], який уже цитувався, вчений ступінь як кандидата, так і доктора технічних наук може присуджуватися за дослідження у широкому діапазоні галузей знання — від геофізики до агрофізики, від колесно-гусеничного машинобудування до нафтохімії, від проектування залізниць до архівознавства. А по-друге, і це головне, *«техніка — це сукупність засобів, створених для здійснення процесів виробництва та обслуговування непродуктивних потреб суспільства; основне її призначення — часткова або повна заміна виробничих функцій людини з метою полегшення праці і підвищення її продуктивності»* [2]. Так що і словосполучення «технічні науки», а тим паче «технологічні науки» в назві однієї з таких «громадських академій» також не видається коректним. Наука — це одне, а техніка або технологія — все-таки щось інше.

Досі немає жодних реальних свідчень того, що новоявлені «академії» хоч якось поліпшили стан справ у російській науці. Вони, наприклад, чомусь не створили жодного скільки-небудь авторитетного періодичного наукового видання, зовсім нічого не зробили для забезпечення оперативності публікацій в уже існуючих вітчизняних наукових журналах. Їх поява ніяк не сприяла ні підвищенню дослідницької активності у відповідних галузях знання (причому навіть самих членів цих академій), ні зростанню значущості цих же галузей в очах наукової громадськості. Переконаний: ситуація з жодною актуальною науковою проблемою не поліпшиться, навіть якщо кількість академій із часом подвоїться, потроїться і т.д. Адже велика частина «суспільних академій» виявляє активність не на науковому, а на фінансово-політичному терені, поставивши завдання забезпечити собі у

перспективі статус державної академії. Щоправда, попри всі зусилля і наполегливе лобювання наших «державних мужів», зокрема із Думи, і Президента, їм не вдається це зробити, сподіватимемося, що і не вдасться.

Ну, а справжня наука, яку творять ентузіасти і знавці своєї справи, в подібних об'єднаннях якщо і відчуває потребу, то вже точно не на тому базисі, на якому створювалися і створюються нині всі «громадські академії». Більшості серйозних дослідників, зайнятих по-справжньому творчою, а не сумнозвісною «організаційно-науковою» роботою, котрі одержують і обдумують наукові результати, самі пишуть і публікують у серйозних наукових виданнях статті, огляди і монографії, готують учнів, просто байдужі до тієї псевдонаукової метушні і пересудів, які завжди супроводжують як створення, так і діяльність будь-якої подібної «академії». Вони тільки з посмішкою можуть пригадати фразу, винесену в заголовок даної статті (легенда приписує її авторство В.І. Чапаєву). Задля справедливості слід зазначити, що дехто із справді заслужених учених у таких академіях є: з одного боку, їх всіляко вмовляють-таки ввійти до складу цієї інституції (хоча б для одання їй зовнішнього лоску й авторитету), а з другого — існують, як уже вказувалося, люди, котрі і без запрошення готові балотуватися в її ряди.

Прикро і те, що часто подібні об'єднання, хай навіть на науковій основі мімікруючи під серйозну державну структуру, якою вже понад 200 років є Російська академія наук, створюють плутанину в тлумаченні поняття «академік», фактично дискредитують це звання. До речі, згідно з ухвалою Президії Верховної Ради РРФСР від 11 лютого 1991 р. «Про деякі питання використання найменувань і символік РРФСР» (і, як мені відомо, поки що ніким не відміненою), громадським об'єднанням у сфері ос-

віти і науки забороняється додавати до своєї назви слово «російська», але не забороняється використовувати словосполучення «академія наук». За нині чинним Федеральним законом «Про науку і державну науково-технічну політику», створеним і новостворюваним в ініціативному порядку «громадським академіям» прямо заборонено присвоювати своїм членам звання «академік». Подібна заборона поширюється на всі без винятку недержавні академії, які мають статус суспільних об'єднань, а також на ті з них, що зареєстровані в інших організаційно-правових формах, і замість «академік» їм належить вживати словосполучення «дійсний член такої академії».

Можливо, хтось після всього прочитаного скаже: Бог із ними всіма, хай собі живуть, адже начебто хліба у нас із вами не просять. З останнім не погодимось: звичайно, просити милостиню у більшості пересічних громадян Росії справді не будуть, однак вони просять фінансування у держави, а тим самим і у нас із вами, оскільки державна скарбниця, як відомо, великою мірою поповнюється за рахунок платників податків.

Про три «громадські» академії мені все ж таки хотілося б висловитися окремо, тим більше, що думки про те, потрібні вони чи ні, в науковому середовищі неоднозначні.

Перша і, мабуть, найбільш значуща з них — Міжнародна академія наук вищої школи. Вона створена понад 10 років тому за ініціативою провідних російських науковців, які працюють у вищих навчальних закладах країни. До неї, до речі, входить чимало відомих учених, зокрема і членів РАН, наприклад ректор МДУ В.А. Садовничий. Але навіть при не дуже уважному розгляді насторожує сама її назва. Виходить, що є просто науки, а є якісь «науки вищої школи». Чим вони відрізняються одні від одних, навряд чи можна визначити. В організаційному відношенні згадана

академія побудована так само, як і РАН, — із системою відділень, кожне з яких очолює академік-секретар, як і у «великій» академії.

Друга — Російська академія природничих наук (РАПН). Із назвою у неї, на перший погляд, начебто все гаразд, але природничі науки представлені у повному обсязі в РАН. Навіщо ж потрібне таке дублювання? Крім того, логічно чекати, що в РАПН має бути перелік відділень (а вона побудована, знову-таки, за тією ж схемою, що і РАН), у назвах яких фігурують виключно природничі науки: відділення математики, фізики, хімії і т.д. Але тут виявилось ще і відділення... нафти і газу (історія не зберегла нам імені людини, у чийй розумній голові виникла оригінальна думка про те, що нафту і газ слід віднести до природничих наук; промовистим є і те, що досі ніхто не додумався про створення академії нафтових, газових або нафтогазових наук), а також астрології, приналежність якої до природничих наук, як і до наук взагалі, можна легко заперечити.

І, нарешті, третя академія — International New York Academy of Sciences — INYAS (Міжнародна Нью-Йоркська академія наук). Імовірно, вона налічує нині не менше 50 тис. членів, розсіяних від Гренландії на півночі — до мису Сурма на півдні, від Аляски на заході — до Чукотки на сході, і ряди її постійно поповнюються. Спільнота цієї академії справді інтернаціональна, і навіть слово «безрозмірна» стосовно неї виявиться занадто слабким. А ось із формальної точки зору вона демократичніша від будь-якої нашої академії: якщо для проникнення в наші справжнім дослідникам, які не обіймають керівних посад у науковій ієрархії (хоча б завідувач лабораторії чи кафедри), шлях туди хоча і не закритий, але дуже утруднений, то до лав INYAS їм потрапити цілком можливо. До того ж, на відміну від наших академій, там немає поняття «балотування»

у звичному для нас значенні цього слова: відповідні структури й особи (які саме і яким чином, мені поки що незрозуміло) самі визначають кандидатів на вступ і надсилають їм відповідні запрошення. Відмовитися ви від подібної честі чи ні — значення, як це не дивно, не має: з комп'ютерної бази цієї академії ваше прізвище вже ніколи не видалять, і ви фігуруватимете в ній як active member, тобто член-кореспондент, по-нашому. Якщо ж ви не тільки відгукнетесь на цю пропозицію, а й ще і перерахуєте на відповідний рахунок якихось 120 доларів, то вам надішлють диплом, де ви вже записані як full member (дійсний член або, якщо хочете, академік). Цікаво, проте, що членами цієї академії за останнє десятиліття виявилось чимало науковців, які лише нещодавно захистили кандидатські дисертації, а то й навчаються в аспірантурі, тоді як ціла низка відомих учених залишилися поза межами її поля зору і запрошень на вступ не отримала. Авторів цих рядків подібні запрошення надсилали (і, відповідно, зараховували в INYAS) не один, а три рази, причому щоразу на різні прізвища: Mikhailov, Michajlov і Mihajlov; імовірно, там вважали, що носії цих прізвищ — троє різних осіб. Цей парадокс, як на мене, найімовірніше, пов'язаний із тим, що потенційних претендентів на членство в цій академії відбирають, орієнтуючись на наявність у того чи іншого дослідника опублікованих праць, де він стоїть першим автором. І оскільки маститі вчені з різних міркувань у підготовлених до друку статтях нерідко поступаються першими позиціями своїм молодим підопічним, то останні й потрапляють до банку даних INYAS, залишаючи значно іменитіших шефів за бортом. Можливо, така «академія» і має право на існування, але все ж тільки на підставі вказаного достоїнства її членів зараховувати їх до категорії великих учених було б вочевидь поспішним.

Уже давно мене бентежить одне питання: якби уряд, Державна Дума або сам Президент Російської Федерації узяли та й прийняли спеціальний закон, який забороняв би використання слова «академія» у назвах будь-яких новостворених структур і об'єднань (за винятком уже існуючих із радянських часів). Будь ласка, об'єднуйтеся хто з ким завгодно і називайтеся як вам заманеться, але замість слова «академія» вживайте «спільнота», «співдружність», «клуб» і т.д., наприклад, Електротехнічна спільнота замість Академії електротехнічних наук, Міжнародна кооперація професорів вищої школи замість Міжнародної академії наук вищої школи, Інформацій-

на співдружність замість Академії інформатизації, Ракетно-артилерійській клуб замість Російської академії ракетно-артилерійських наук і т.д. Чи не поменшала б тоді кількість доморослих «академії» і членів у кожній із них? Упевнений, що так. Більше того, гадаю навіть, якщо б це слово відповідно до заборонного наказу зникло б із назв і нинішніх державних академії (РАН, РАМН, РАСГН, РАО, РАМ, РАПН), то істотно знизилася б кількість охочих балотуватися і до них.

1. Нормативная база российской науки // Наукоеведение. — 2001. — № 3 (15).
2. Советский энциклопедический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1980.

КОРОТКО

«ФАБРИКА ІДЕЙ» ЗАПРОШУЄ ДО СПІВПРАЦІ

З метою виявлення і підтримки обдарованих учнів і студентів, молодих науковців, винахідників і дослідників Український центр інноватики та патентно-інформаційних послуг створив сайт «Фабрика ідей» (www.fabrikaidei.kiev.ua).

Тим, хто має нові технічні рішення, винаходи чи проекти, що перевершують відомі аналоги і спроможні сприяти розв'язанню важливих для суспільства проблем, «фабрика ідей» допомагатиме втілити пропозиції в життя й отримати гідну винагороду. Також передбачено допомогти авторам оформити охоронні документи на об'єкти прав інтелектуальної власності та надати можливість оприлюднити свої розробки на Інтернет-біржі промислової власності й представити їх на виставці винаходів та інновацій.